

Militància democràtica i literatura a Catalunya. El segle XIX¹

Pere GABRIEL

Universitat Autònoma de Barcelona

Pere.Gabriel@uab.cat

Uns mínims advertiments inicials

No pretenc cap intervenció d'història de la literatura. El petit problema és que tampoc es tracta del més conegut ús que els historiadors de la política i la societat fem en ocasions de la literatura per tal d'il·lustrar o ampliar les perspectives de les nostres anàlisis sobre un lloc o una època determinades. El que vull és tota una altra cosa. I potser per aquí caldrà trobar l'hipotètic interès de les observacions que pugui fer. Es tracta de fer notar i destacar un fet conegut però poc estudiat: la militància democràtica –republicana i obrerista– al llarg del segle XIX constituí un dels principals sectors del consum i de la pràctica de la literatura. Aquella militància, allò que sovint se'n deia el «poble republicà» –no dic el conjunt més sociològic de la població obrera i els diversos sectors treballadors i populars–, fou un important agent actiu de la mateixa. Sóc ben conscient que alguna cosa de similar es podria dir de la militància conservadora i de dretes, però ara, a mi, no em toca parlar-ne. Hi ha un segon element a tenir també molt present: aquella implicació no responia al simple desig d'omplir i crear uns espais d'oci i entreteniment. La literatura –més bona o més dolenta– era política. Una forma de transmetre ideologia i de contribuir a l'afirmació d'una identitat cultural pròpia. En aquest sentit, sembla clar l'interès d'observar i analitzar també l'obra «literària» d'aquells dirigents i militants, si realment volem entendre amb els seus detalls i amplitud quina fou la cultura política que pretenien construir.

L'agitació liberal de la primera meitat del segle: entre la sàtira, el fulletó social i la novel·la històrica.

Em centraré, en aquesta etapa en força sentits inicial, en uns moments d'especial rellevància, els de les bullangues de 1835-1837 i el trienni esparterista de 1840-1843. Per a la nova esquerra política i social som davant el pas del liberalisme exaltat al progressisme i a unes molt primerenques formulacions republicanes, sovint entreligades amb discursos de socialisme i utopies reformistes. Amb una relació potser més directa amb el que aquí m'interessa ara destacar, es produeixen dos fenòmens. Per un costat, l'exaltació jove d'un pensament liberal que posteriorment –amb els anys– força autors aniran modulant, o bé, dins el progressisme, cap a les seves versions més moderades i respectables, o bé, amb salts cap el conservadurisme, a través d'alguna renovació de procedència ideològica liberal. En segon lloc, en una direcció contrària però coincident en el temps, som també davant l'aparició d'un democratisme republicà socialment avançat, de voluntat i protagonisme populars. Exemples notables en el primer cas seran els de Pau Piferrer i Fàbregas (1818-1848), Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), Joaquim Rubió i Ors (1818-1899) i Joan Illas i Vidal (1819-1876); també, Joan Cortada (1805-1868) o Pere Mata (1811-1877). Exemples del segon camí, amb un major decantament democratista i liberal, els primers noms foren Tomàs Bertran i Soler (1791-1859), Francesc Raüll (1795- ¿?), Josep Andreu de Fontcuberta i, també, Ramon Xaudaró (1801-1837). La definició republicana més precisa arribà a continuació, sobretot en

¹ Text sobre el que vaig construir la intervenció en la Jornada sobre Literatura Popular, que organitzà el SEC-CRIMIC, i que va tenir lloc al Centre d'Estudis Catalans, adscrit a la Université Paris-Sorbonne, el 4 de juny del 2007. He conservat el seu caràcter de primer esborrany i una redacció de to i caràcter oral.

les dècades dels quaranta i cinquanta, i posteriors, de la mà d'Abdó Terrades (1812-1856), Narcís Monturiol (1819-1885), Josep Anselm Clavé (1824-1874) i molts d'altres, potser no tan coneguts. No cal dir que som davant d'una sèrie de noms que hom identifica fàcilment com a agitadors i dirigents polítics.

No he de dir res de nou (i menys davant d'altres companys com Pere Anguera, Magí Sunyer o Margalida Tomàs): les referències bàsiques per a la caracterització del liberalisme – literari o alhora més directament polític– dels anys trenta foren *El Europeo* (octubre 1823 - abril 1824), *El Vapor* (març 1833 - febrer 1838)² y *El Propagador de la Libertad* (mitjans 1835 - octubre 1838), totes elles publicacions periòdiques editades a Barcelona. També fou fonamental, encara que ha estat molt menys consultada, la premsa de tendència i agitació *El Constitucional* (juny 1838 - novembre 1843)³ i *El Sancho el Gobernador* (octubre 1836 - gener 1837). Més endavant, seran bàsics, ja, fulls de militància i adscripció republicana i socialista, com *El Republicano* (octubre-novembre 1842) d'Abdó Terrades i Francesc de Paula Coello, o *La Fraternidad* (1847-1848) i *El Padre de Familia* (1849-1850), òrgans dels Monturiol, Rovira i d'altres propagadors de Cabet, i no sols del cabetianisme. Sense entrar en massa detall sobre l'estratègia defensada, col·laboradors i redactors o vicissituds de tota aquella premsa liberal i, en el seu cas, republicana, basti deixar constància que *El Europeo* el sostingué Ramon López Soler, amb la intervenció també destacada de Bonaventura Carles Aribau. *El Vapor*, juntament amb el mateix López Soler, fou sobre tot animat de manera successiva per Pere Felip Monlau i Josep Andreu de Fontcuberta. Comptà alhora amb la col·laboració regular de Pere Mata, qui també coincidí amb Josep Andreu dins *El Propagador de la Libertad*, iniciat per Francesc Raüll. El mateix Pere Mata fou el principal redactor d'*El Constitucional* –fundat i dirigit inicialment per Pere Felip Monlau, i d'*El Sapo y el Mico* (juliol-novembre de 1842). Pel seu costat, el redactor d'*El Sancho el Gobernador* fou Joan Güell Renté. La relació de premsa compromesa amb el liberalisme radical s'ha de completar amb *El Catalán* (octubre 1834 - gener 1836), que dirigiren Pascual Madoz (1834-1835) i Ramon Xaudaró (1835-1836); amb *El Popular* (abril 1841 - gener 1842), un altre intent de Pere Felip Monlau⁴ i molt proper al progressisme democratista i republicà; amb *El Porvenir. Periódico republicano* (1843), del qual Joan Blay n'era l'editor responsable, etc. Segurament, també caldria tenir en compte *El Artesano. Periódico independiente* (novembre 1843-1844) i *El Laborioso* (gener 1844)⁵, amb Miquel Duba, Victor Balaguer, Manuel Bres, etc., periòdics

² Com en d'altres casos, no sempre la línia d'un diari o periòdic es mantenia inalterable al llarg del temps. *El Vapor* es pot considerar progressista fins el desembre de 1836, inclosa l'etapa de *El Nuevo Vapor* (octubre-novembre 1836). Tanmateix, el diari, a partir de desembre de 1836, s'alineà amb els moderats en contra dels liberals progressistes que dominaven l'Ajuntament de Barcelona. Al llarg de 1837, i després de la dimissió d'Andreu de Fontcuberta, es fusionà amb *Diario Mercantil* i, finalment, passà a dir-se *La Paz* (març-novembre 1838).

³ Sense una relació directa amb aquest «Constitucional», havia ja aparegut durant el trienni liberal de 1820-1823 un *Diario Constitucional de Barcelona* –aviat reformulat com a *Diario Constitucional Político y Mercantil de Barcelona*– (març 1820 - octubre 1823). El seu lema a partir de juny de 1821 fou «O Constitución o muerte». El seu editor fou Joan Dorca i comptà ja amb la col·laboració d'alguns dels «periodistes» i liberals bàsics dels anys següents: Bonaventura Carles Aribau, Francesc Altés, Ramon López Soler, Antoni Puig, Francesc Soler, Joan Larios de Medrano, etc.

⁴ Pere Felip Monlau (1808-1871), metge, higienista i periodista. Fou catedràtic, primer d'Institut (Psicologia i Lògica a l'Institut de San Isidro de Madrid, des del 1848), després d'Universitat (d'Higiene a la Facultat de Medicina de Madrid, a partir del 1854). Amb una biografia intensa i amb algun canvi bruscat d'orientació política, tingué un destacadíssim paper en la premsa liberal d'aquells anys. Ja hem esmentat aquí la seva decisiva intervenció en els casos d'*El Vapor*, *El Constitucional* i *El Popular*.

⁵ Com a crítica a l'obligació legal que els diaris havien de detallar els objectius de la publicació, el subtítol feia constar: «Diario de avisos, estratégico, mágico, científico, mitológico, histórico, artístico, literario, mercantil, industrial, agrícola, escolar, jurídico, homeopático, quirúrgico, médico,

contrarevolucionaris, de crítica als fets de la Jamància.

La llista és llarga. Als noms que ja han quedat consignats, es poden afegir com a col·laboradors força regulars d'aquella premsa, d'altres persones de significat i futur democràtic i republicà: Francesc Altés, Antoni Ribot Fontseré, Josepa Massanés, Marià Gonzàlez, Ramon Torrents, Abdó Terrades, etc. (en el cas d'*El Vapor*), Tomàs Bertran i Soler (*El Catalán*), de nou Ribot i Fontseré i Bertran i Soler, Modesto Lafuente (*Fray Gerundio*), Lluís Ferrer, Joan Amich, Josep O. Ronquillo (*El Constitucional*), etc. Doncs bé, la pràctica totalitat dels implicats en aquest naixent liberalisme d'esquerra i republicanisme socialitzant foren persones que en un moment o altre provaren la fortuna literària.

Per començar, els mateixos Andreu de Fontcuberta i Raüll, ben implicats en les conspiracions i agitacions de 1835-1837 (i com acabem de veure amb *El Propagador de la Libertad y El Vapor*), feren adaptacions de teatre i prosa francesos, i traduccions, segurament i en alguna mesura per guanyar quatre diners i subsistència, però també amb implicació diguem-ne «professional»⁶. Cal tenir en compte així que **Josep Andreu** (¿?) impulsà la famosa Societat Filodramàtica a Barcelona el 1836, que representà regularment obres de teatre, algunes totalment originals. Josep Andreu hauria estrenat i publicat el 1835 a Madrid un drama, *El duque de Braganza o la revolución de Portugal*, i a continuació, a Barcelona, féu el mateix amb un segon, *El libertador*; en un cas i altre es tractà –era l'usual– d'adaptacions de textos francesos. El mateix any, encara, llançà una tercera i quarta obres, *Teresita o una mujer del siglo XIX* i *Zelmiro*. La cosa no quedà aquí. A l'any següent, en ocasió de la creació de l'acabada d'esmentar Societat Filodramàtica, continuà amb les adaptacions i representacions teatrals: al costat dels dos drames aquí consignats, adaptà *Ricardo Darlington* d'Alexandre Dumas i escriví i representà *El espía sin saberlo*, *Chiton*, *Napoleón lo manda*, i potser alguna altra obra. Pel seu costat, **Francesc Raüll** (1795-¿?), de forma similar, mantingué una notable dedicació literària, amb una traducció de Fénelon (*Télémaque espagnol-français*⁷, 1830) i d'altres, com el drama *Dos años de la vida de una mujer o los malos consejos* (1835), *Lucía o un amor en la niñez* del baró de Bezancourt (1842), etc.

Altres combatents liberals del moment tampoc no s'hi resistiren, almenys a la memorialística, literaturitzada si més no en part. Així, l'aragonès establert a Catalunya **Joaquín del Castillo**, qui, a més del seu text, clàssic, de memòria i documentació de les bullangues (*Las Bullangas de Barcelona o sacudimiento de un pueblo oprimido por el despotismo ilustrado*, Barcelona, 1837), també publicà història contemporània novel·lada. Per exemple: *Espinas sembradas por la dictadura político-militar de Cataluña o los veinte meses* (Barcelona, 1839). També **Tomàs Bertran i Soler** (1791-1859) tingué una obra literària. En aquest cas, però, ja en els quaranta i cinquanta, amb una especial inclinació pel fullotó

arquitectónico, pintoresco, hidráulico, teatral, enciclopédico, administrativo, filarmónico, lírico, musical, armónico, universitario, municipal, rentístico, urbano, social, elegante, geométrico, delineante, vapórico, químico, físico monumental, epistolar, elénico, numismático, arqueológico, analítico, estadístico, compilador, etimológico, fabril, magnético, específico, económico, mineralógico, bibliográfico, tecnológico, lójico, instructivo, astronómico, filosófico, crítico, politécnico. N. de P. Ni de R.»

⁶ He usat, per a localitzar i establir alguna mena de relació d'obres literàries de tots aquests dirigents i agitadors, una bibliografia de referència molt diversa, que inclou des dels articles biogràfics inclosos en enciclopèdies o diccionaris de l'època fins alguns dels catàlegs i repertoris bibliogràfics generals més coneguts. Sense oblidar, lògicament, la historiografia sobre els diversos moments i moviments liberals del segle XIX. Per a aquesta primera època donen alguna indicació útil també en aquest àmbit les biografies incloses a l'annex de Josep M. Ollé (1994): *Les bullangues de Barcelona durant la primera guerra carlina (1835-1837)*, vol. II. Tarragona: El Mèdol.

⁷ Es tracta d'una versió bilingüe de la novel·la pedagògica d'aquell prelat i escriptor francès François de Salignac de la Mothe (1651-1715), *Les aventures de Télémaque* (1699).

anticlerical, al costat del teatre i la novel·la. Retinguem aquí *Fray Fulgencio o sea la vida de un seductor. Drama en prosa dividido en tres jornadas de dos cuadros* (1840) i *Cuchilladas o la capilla de Fray Gerundio* (1858), obra que incloïa reflexions pròpies i algun detall autobiogràfic. Textos que s'interposaren dins una molt àmplia producció escrita política i històrica, aquesta, però, sovint novel·lada: *Historia del papismo* (1855, Londres, 4 vols.), *Historia del Protestantismo* (1855, Londres, 2 vols.), *Historia del pueblo español. Sus glorias, sus fueros y sus libertades* (1858), *Los comuneros. Historia de la revolución de España en el reinado de D. Carlos I o Historia de las revoluciones de Castilla en el reinado de Carlos I* (1835, sic).

Antoni de Gironella i Ayguals (1789-1855), d'una família barcelonina comercial important, liberal i desterrat arran dels fets de 1836 com Bertran i Soler, gaudí d'un notable reconeixement com a literat. Fou l'autor de moltes obres de teatre: *Lucinda o lo natural* (1833), *Hermenegildo o el error funesto* (1833), *Emilia o la virtud sola* (1835), *Juana o no hay mal que por bien no venga* (1840), etc. Féu al mateix temps novel·la –*Los odios* (1840)– i poesia, força poesia, alguna en català com «Lo penitent» (1842), que recollí en llibres com *Poesias sueltas* (1851), i el peculiar *Délassements d'un visigoth macédoine polyglotte* (1853), recopilació publicada a París, amb textos en francès, italià i castellà. En fi, sense pretendre ser exhaustiu, encara em cal afegir alguns noms a aquesta mena de repertori de dirigents liberals de l'esquerra, abocats en algun moment de la seva biografia a una intensa escriptura literària. Notablement, el cas del conegut i important referent del primer republicanisme organitzat català, **Abdó Terrades** (1812-1856), que escriví i publicà una novel·leta, reiteradament recordada, *La esplanada* (1835), així com la comedieta de sàtira política *Lo rei Micomicó* (1838), aquesta en català. Al costat, òbviament, de qui havia de ser un metge i escriptor d'èxit, **Pere Mata i Fontanet** (1811-1877) i la seva valorada novel·la *El poeta y el banquero. Escenas contemporáneas de la revolución española* (1842)⁸.

Quina mena de literatura? No puc entrar en cap aproximació adequada i desenvolupada, que no sigui una caracterització molt general. I no sols per les meves moltes mancances en aquest terreny, sinó perquè sols conec i n'he llegit una part petita, potser ínfima, de tota aquesta producció. Quedem-nos, així, amb una molt mínima caracterització. Hi ha una primera novel·la històrica romàntica, de referència scottiana, que en algun cas acompanyarà a **Pròsper de Bofarull** (1777-1859) i **Joan Cortada** (1805-1868) en els seus replegaments cap a la pròpia història catalana, uns replegaments plens de significació. Cortada, influït i animat per Bofarull, l'autor dels celebrats *Los condes de Barcelona vindicados* (1836), i també per López Soler⁹, està en la frontera de l'espai ideològic i polític que aquí vull dibuixar, potser una mica més a la dreta dels paràmetres liberals i progressistes. Consignem aquí, tanmateix, *Las revueltas de Cataluña. El bastardo de Entença* (1838), segurament la segona obra de temàtica històrica específicament catalana, després de la de Bofarull, que seguí el conreu de novel·la històrica d'escenari universal i clàssic –*Tancredo en Asia* (1833), *El rapto de doña Almodis* (1836), *Lorenzo* (1837)–. El caràcter fronterer de Cortada vindria reafirmat en tenir en compte que col·laborà primer al *Diario de Barcelona* (1839-1841) i, posteriorment, als diaris *El Telégrafo* i *La Imprenta* (1859-1868), òrgans aquests de l'esquerra política i democràtica a partir dels cinquanta, on anà publicant, entre d'altra obra de costums, els articles que recolliria en la seva famosa reflexió *Cataluña y los catalanes* (1866), que mostren un interès per l'afirmació de la individualitat catalana, en el benentès que ell pretengué sempre un espanyolisme no castellanista. En tot cas, tot plegat no discuteix en absolut la seva

⁸ Comptem amb una bona i suggestiva anàlisi política i històrica de l'obra i l'autor, a càrrec de Pere Anguera (2005): «Pere Mata: els anys de la revolució (1835-1840)», dins AAVV (2005), *Cultura i literatura reusenca dels segle XIX*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 9-54.

⁹ L'editor d'*El Propagador de la Libertad* també fou autor de novel·la històrica: *Los bandos de Castilla o el caballero del cisne* (València, 1830).

importància ni la seva representativitat en una època, com deia, plena d'afirmacions juvenívoles liberals i modulacions posteriors. És el mateix que succeí amb un personatge de primera fila i desbordant com fou **Víctor Balaguer** (1824-1901), que de ben jove comptà ja amb una producció novel·lística i de prosa històrica abundant i de gran impacte futur i de la que jo poc n'he de parlar, donada la intervenció de Magí Sunyer. Consolidant molt clarament i amb insistència, el «replegament» català de la prosa històrica scottiana, novel·les de Balaguer foren: *La guzla del cedro o los almogávares en Oriente* (1849), *El doncel de la reina* (1850, sobre Hug d'Entença), *La espada del muerto* (1850, en temps de Felip II), *El del capuz colorado* (1850), *La damisela del castillo* (1850, sobre el castell de la Roca), *El ángel de Centellas* (1850), *El anciano de Favencia* (1852), *Don Juan I de Castilla o las dos Coronas* (1852), etc.

Un cas distint, que cau de ple dins l'espai polític aquí dibuixat, és el d'**Antoni Ribot i Fontseré** (1813-1871), aquest sí, amb una major i més clara filiació liberal democràtica, almenys de la major part de la seva vida. Ribot i Fontseré fou metge, escriptor i alhora polític destacat, que, a l'inrevés d'altres, evolucionà després del 1835 i el 1840 cap el liberalisme esquerrà; encara que, a partir del 1856, sembla haver-se acomodat als plantejaments de la Unió Liberal o'donnelliana. Després d'uns primers exercicis literaris, que ell mateix hauria de qualificar posteriorment d'un estèril escolasticisme (*Los descendientes de Laomedonte y la ruina de Tarquino*, 1834) i d'una obra de transició, com *Poesias* (1835), on aplaudia l'Estatut Reial, entrà, arran de la gran bullanga de juliol de 1835, de ple en el teatre de denúncia contra el despotisme: *Guillermo Tell o la independencia de Suiza* (1835). S'uní als corrents socialitzants que venien de França i abraçà el cristianisme de preocupació social i a continuació el saint-simonisme. Publicà en aquesta direcció, i en especial, *Palabras de Fraternidad* (1837), sota la influència directa de Félicité-Robert de Lamennais (1782-1854) i les seves *Paroles d'un croyant* (1833). A *Poesias patriotas y de circunstancias* (1841) es fàcil de rastrejar frases i conceptes saint-simoniens. En aquells moments es convertí en un dels principals portaveus del romanticisme liberal. Havia format part del grup de Josep Andreu i publicà força poesia a *El Vapor* i *El Propagador de la Libertad*. Hagué de refugiar-se a França després dels fets del gener 1836 i en tornar a finals l'any topà amb el gir moderat i pragmàtic d'Andreu de Fontcuberta. Fou llavors, el 1837, quan publicà alguns dels seus llibres de major interès: un tractat de preceptiva literària, dins el context del romanticisme, *Emancipación literaria didáctica*, un llibre de poemes *Mis Flores*, i *Palabras de fraternidad*, ja consignada. Presentà també, a la Societat Filodramàtica, un drama en vers, *Don Sancho el Independiente* (que no es degué representar mai). Per acabar de completar el quadre, aquell estiu del 1837 col·laborava a *El Constitucional*, com hem vist l'òrgan de premsa de l'extrema esquerra del moment. Tot s'interrompé en ser deportat a Cuba arran dels fets d'octubre 1837, quan era capità de la milícia ciutadana. Es va escapar d'allí el 1838 i tornà a Barcelona el 1839. No dubtà a literaturitzar tota l'aventura: *Mi deportación. Trobas marítimas y americanas* (Barcelona, 1839), *Mi navegación. Poesias marítimas* (Matanzas, 1839) i *Cristobal Colón o las glorias de España* (València, 1840). El 1840-1843, quasi sense discontinuïtat, s'intensificà el seu paper liberal i la seva popularitat. Com d'altres, evolucionà per l'esquerra, cap a l'antiesparterisme. Periodista de *El Constitucional* i *El Sapo y el Mico*, prosseguí amb l'obra literària. A continuació d'*El puñal* (València, 1840), publicà també el sainet polític *Quiero hacerme bullanguero* (1841), així com el llibre de versos *Poesias patriotas y de circunstancias* (1841) ja esmentat. Un altre llibre de poesies, *El romancero del Conde-Duque o la nueva regencia* (1842), era de fet un text contra Maria Cristina. A afegir l'obra de polèmica antimoderada *La campana del rey Vamba. Letrillas chocarreras, atroces, soeces... dedicadas al periódico El Guardia Nacional...* (1842). Entre 1843 i 1844 marxà a Madrid, convertint-se en un dels molts catalans de Madrid del segle XIX. Allí rebé el suport i l'amistat de Juan Martínez Villergas, amb el qual compartí treballs satírics de fort èxit

popular, com *Los políticos en camisa. Historia de muchas historias* (Madrid, 1845). Martínez Villergas li féu d'introducció i li obrí moltes portes en el món periodístic i literari de la capital madrilenya. En aquella primera etapa madrilenya, Ribot col·laborà a la premsa liberal i hi publicà *Poesías escogidas* (Madrid, 1846), un nou llibre on la fraseologia favorable al socialisme i l'internacionalisme era abundant i que contenia alhora força comentaris sobre el provincialisme català. La sèrie més literària no s'allunyà de les pautes de la novel·la meitat de fulletó, meitat de costumisme d'embolics: *Un cuarto con dos alcobas o donde las dan las toman* (Madrid, 1848); i *Solimán y Zaida o el precio de una venganza* (Madrid, 1849). Hi hagué, a continuació, un retorn conjuntural a Barcelona, ple, però, d'intensitat i, pel que sabem, de política. Hi publicà *Pepitoria literaria...* (Barcelona, 1852) i fou un dels fundadors i primer director de *La Actualidad* (1852), que actuà com a portaveu del partit democràtic. Fou així elegit, en les eleccions constituents del bienni progressista (1854), diputat per Barcelona, en nom d'aquest nou partit que pretengué vertebrar tota l'esquerra del partit progressista. Dos llibres seus foren llavors: *La revolución de julio en Madrid* (Madrid, 1854) i *La autonomía de los partidos o explicación del alzamiento de julio por las leyes inherentes a los partidos mismos* (Madrid, 1856). Tanmateix, al final, Ribot matisà el seu esquerranisme i s'uní a la Unió Liberal. Alguna relació hi degué haver entre aquest fet i el seu nomenament com a director de la Biblioteca Nacional. No s'aturà la seva obra publicista i literària. Continuà amb els treballs periodístics satírics –col·laborà a *La Risa*– i publicant obra novel·lística d'actualitat, com *El quemadero de la cruz: víctimas sacrificadas por el Tribunal de la Inquisición* (Madrid, 1869) i *La municipalidad de Paris y el gobierno de Versalles* (Madrid, 1871). Sense datar, també edità unes *Paradojas y extravagancias*.

Tornant de nou a la caracterització més global dels diversos gèneres conreats per tota aquella militància esquerrana alhora literària i política, hi hagué, clar, el teatre. Molt de teatre de sàtira i referència política i social, en una onada anterior a l'eclosió dels anys seixanta, i en la que la presència del català fou important gràcies, molt en especial, a un autor que encara no he esmentat, però que és ben conegut i usat: **Josep Robrenyo** (1783-1838). Les connotacions populars i liberals d'aquest són indubtables, encara que la seva actuació més directament política potser no fos excessiva, la qual cosa òbviament no li estalvià problemes i repressions¹⁰.

Per acabar aquest repàs, fins la meitat de la dècada dels cinquanta, he de parlar d'un fet literari que hi tingué una gran influència i desenvolupament. Em refereixo a l'arribada de la novel·la social de fulletó, una novel·la sovint autoqualificada de «filosòfico-político-social» i de «contemporánea». Ja se sap que, en aquest punt, els referents inexcusables foren el parisenc **Eugène Sue** (1804-1857)¹¹ i el vinarosenc i jove barceloní que aviat anà a Madrid **Wenceslao Ayguals de Izco** (1801-1873)¹², amb unes obres de gran difusió el primer, amb

¹⁰ Darrerament, hom ha publicat Josep Robrenyo (2004): *Teatre català*, 2 vols. Tarragona: Arola editors, a cura d'Albert Mestres i amb un «Estudi introductorio» de Pere Anguera..

¹¹ En realitat es deia Marie-Joseph Sue. Nasqué a Paris i morí a Annecy-le-Haut. Fill de metge, estudià medicina i fou cirurgià d'un vaixell que intervingué en la batalla de Navarin (1828). Tornà a Paris i aconseguí de professionalitzar-se com a escriptor. Començà amb novel·la d'aventures i aviat passà al gènere periodístic de costums i la novel·la històrica: *Latréaumont* (1837), *Arthur* (1838) i *Mathilde ou Mémoires d'une jeune femme* (1841). El gran èxit li arribà, però, amb les novel·les sobre els baixos fons de Paris, amb *Les mystères...* i *Le juif...* La seva producció continuà amb *Les sept péchés capitaux* (1847-1849), *Le diable médecin* (1855-1857), etc.

¹² Liberal, Ayguals havia intervingut en la primera guerra contra els carlins com a comandant i fou elegit diputat en diverses ocasions. Encara jove, però, s'establí a Madrid, on obrí una impremta. Les seves novel·les foren de les primeres que a Espanya seguiren els postulats del romanticisme social de Victor Hugo i Eugene Sue. Aparegueren en fulletó i assoliren un gran èxit. A part de la *Maria...* (amb un pròleg del mateix Sue i traduïda d'immediat al francès), altres obres seves foren: *La marquesa de Bellaflor o el niño de la inclusa* (1846), *Pobres y ricos o la bruja de Madrid* (1849), etc. Abans, i ja

Les Mystères de Paris (1842-1843) i *Le Juif errant* (1844-1845), així com *María, la hija de un jornalero* (1845), el segon. A Catalunya hi hagué una immediata repercussió d'aquesta mena d'obres. Per un costat, amb la ràpida traducció al castellà de l'obra de Sue, que emprengué Joan Cortada, amb *Los misterios de Paris*, editada per la Impremta de Tomàs Gorchs, el 1844, en 5 toms, i una segona edició immediata el 1845. Per l'altra, amb la redacció d'uns primers misteris de Barcelona, de la mà del conservador i tradicionalista Josep Nicasi Milà de la Roca (1807-1887): *Los misterios de Barcelona*, editada el mateix 1844 per la Impremta y Libreria Española y Extranjera de J. Roca. La influència no quedà aquí. Un dels primers textos d'esquerra que seguí d'alguna forma els nous paràmetres fou, segons crec, la de **José Pastor de la Roca** (1824-1875) que publicà una primera literaturització de la revolució de 1848: *La República Roja o los obreros de Paris en 1848. Novela político social*, editada el 1849. No es tractà d'un cas aïllat. Cal recordar, en la mateixa direcció folletinesca, obres com *La huérfana de Barcelona* (1850), de **Francesc M. Servera**, un mallorquí d'estudis barcelonins. I, sobre tot, amb major intensitat i continuïtat, tant **Ferran Patxot i Ferrer** (1812-1859), com el granadí establert a Catalunya **Francisco José Orellana** (1820-1892).

Patxot, malgrat que acostuma a ser caracteritzat com a moderat i clericalista, fou un dels promotors d'*El Telégrafo* el 1858 –anterior immediat de *La Imprenta* i de *El Diluvio*, que foren els diaris de l'esquerra política de la ciutat de major durada i continuïtat. Fou també un dels padrins literaris i professionals de Manuel de Lasarte, el seu cunyat i futur editor de l'empresa¹³. Patxot publicà *Las ruinas de mi convento* (1851)¹⁴ que continuà amb *Mi claustro* (1856) i *Las delicias de mi claustro. Mis últimos momentos en su seno* (1859), amb crítiques conservadores a la crema de convents en l'època de les bullangues, i per tant lluny del naixent i fort anticlericalisme de la literatura popular d'esquerres, dins un marc ideològic que no anava més enllà del progressisme liberal més o menys temperat.

Alguna cosa de semblant succeeix amb Orellana, qui, entre 1852 i 1862, publicà fins a quinze novel·les a terminis («de fulletó»). Algunes són històriques i d'aventures, segons el patró anterior ja comentat. Es mogué dins un discurs i referència espanyols, encara que podria haver estat l'autor de *Cain y Abel. Crónica provenzal del siglo X* (1858), firmada com a F.J. dins la sèrie «Crónicas catalanas» de l'editor Salvador Manero. Ara bé, pel que ara interessa, Orellana publicà també textos que sovint hom ha qualificat de dualisme social: *Mundo, dinero y mujer. Novela de costumbres* (1852, a Madrid) i, amb major ambició i extensió, *Los pecados capitales. Novela filosófica* (1865-1866, en dos volums editats per Manero a Barcelona)¹⁵.

Per a cloure tota aquesta primera part, que, com he anat reiterant, situo fins a mitjans dels anys cinquanta del segle XIX, em cal un darrer repàs de la premsa i el món editorial de l'esquerra, posem entre el 1848 i el 1854-1856, fonamental, òbviament, per a qualsevol intent

en la mateixa línia, havia escrit drames com *El primer crimen de Nerón* (1830). En les seves obres exaltà la pobresa i la llibertat enfront del poder i l'opressió. Escriví, sempre en aquesta direcció, també obres explícitament didàctiques: *El panteón universal* (1853-1854), *El palacio de los crímenes o el pueblo y sus opresores* (1855). Edità una «Biblioteca Universal» on aparegueren obres a preus populars.

¹³ Una certa reivindicació del «progressisme» de Patxot, es troba a Josep Pich i Mitjana (2003): «Manuel de Lasarte Rodríguez-Cardoso (1830-1901) i els inicis de la premsa catalana de masses. D' *El Telégrafo* a *El Diluvio*», *Treballs de Comunicació (Societat Catalana de Comunicació)*, Barcelona, 18 desembre 2003, p. 87-106.

¹⁴ Cf. un bon estat de la qüestió sobre la real autoria d'aquesta obra d'èxit, que ha presentat Isidor Cònsol: «Notes sobre els problemes d'autoria de *Las ruinas de mi convento*», *Anuari Verdaguier*, Vic, 7/1992, p. 25- 33.

¹⁵ L'obra de Sue *Los siete pecados capitales* havia estat traduïda al castellà per Eduardo Pérez de la Vega i la casa Saurí i Gaspar el 1847-1848, a Barcelona. Com en el cas de *Los misterios*, també de forma molt immediata a l'original francès, el qual, recordem-ho era del mateix 1847-1848

de caracterització i anàlisi de la tasca meitat publicista, meitat literària i alhora d'acció política. Un primer intent de retrobament de la premsa progressista, després del 1848 i encara en ple domini governamental moderat, fou el diari *La Opinión Pública*, que duia com a subtítol el lema «*Moralidad, inteligencia y bienestar*» (gener-maig 1850). El director fou l'empresari d'impremta Lluís Oliveres; lògicament la seu de la redacció i edició era la de la seva casa-taller, primer al carrer Ample 63 i, després, al dels Templaris 10. En qualsevol cas, l'intent més complet i significatiu fou, per al partit democràtic, l'aparició ja esmentada de *La Actualidad. Periódico político. Libertad, tolerancia, progreso*, a Barcelona, entre l'1 de febrer i el 16 d'octubre de 1852. Diari que fou continuat per *El Presente. Periódico literario, mercantil, industrial, de avisos y noticias*, entre el 28 d'octubre de 1852 i el 20 de juliol de 1854.

Les dècades centrals del segle (1855-1875): no tot era xaró.

Fou durant les dècades centrals del segle, posem entre 1855 i 1875, si volem ajustar les dates a la periodificació política, quan alguns dels trets que acabo d'assenyalar prengueren una molt forta i gran empena. Potser, el més important havia de ser el que, llavors, la irrupció de l'escriptor, el periodista o el professional liberal (advocat, metge, mestre, enginyer) doblat d'escriptor i publicista fou molt majoritari dins l'àmbit de la democràcia republicana (i molt en especial, entre els membres de les direccions i els càrrecs institucionals). Fins el punt de ser difícil el destriar en molts casos què pesava més, si la vida professional o la política.

Cal recordar que som en el moment de la formulació i primer desenvolupament del republicanisme federal, amb Pi i Margall i d'altres, però, també, del republicanisme més senyor i d'ordre, el republicanisme que hom començà per denominar benevolent i que aviat passà a ser castelari i possibilista. L'un i l'altre mantingueren relacions i compartien espais fronterers amb el nou obrerisme, que tampoc no fou homogeni i passà a moure's dins un ventall ideològic ampli: amb afirmacions de socialisme cooperativista i reformista, sindicalisme internacionalista i col·lectivista, anarquisme bakuninista, etc. A més, per la dreta d'aquell republicanisme, els punts de contacte amb el liberalisme progressista dels Prim i Ruiz Zorrilla eren també nombrosos.

Hi hagué, alhora, i en aquelles dècades, un fenomen, el de la catalanitat i el catalanisme, que ho omplí tot, per més que sovint la historiografia hagi tendit a la fragmentació i a presentar-ho com a una simple afirmació minoritària dins el món de la cultura i encara més de la política. El debat entre la catalanitat i el catalanisme esclatà, sinó en la totalitat, en la pràctica totalitat, dels més diversos ambients i medis de la societat catalana del moment. Això sí, també és cert, i és ben decisiu el no ignorar-ho, que aquest debat sorgí al bell mig i des de les discussions i apostes diverses que acompanyaren la voluntat de construir un nou i modern estat liberal burgès a Espanya. Voldria emfatitzar que, en aquest marc i en aquella conjuntura, la formulació més política del catalanisme fou cosa de l'esquerra més democràtica i liberal. En gran mesura, justament, cosa del nucli més potent d'escriptors federals.

En el seu origen més immediat, foren claus els anys cinquanta i seixanta, uns anys «foscos» i amagats, sovint de pràctica cultural i política clandestina per a l'esquerra. Si coneixem ja una mica la importància i les activitats dels Cors de Clavé¹⁶, fóra necessari treballar molt més fets com els del falansterianisme carbonari i les escoles democràtiques dels republicans, amb una actuació fonamental de personatges com Ceferí Tresserra i alguns «fraterninians» com el mateix Monturiol o els Montaldo i els Rovira. Més encara: treballar també a fons la importància d'una naixent cultura cooperativista que passaren a impulsar Fernando Garrido, amagat, entre d'altres llocs, a Barcelona, i el jove Joan Tutau. Significativament, llibrets polítics col·lectius del moment, com *El Libro del Obrero*, del 1860,

¹⁶ Cf. Jaume Carbonell i Goberna (2000): *Josep Anselm Clavé i el naixement del cant coral a Catalunya (1850-1874)*, Cabrera de Mar: Galerada.

coordinat i impulsat per Tresserra com a homenatge a Clavé, o *El Libro del Ciudadano*, del 1877, en el que col·laborà la plana major del republicanisme federal català, inclouen una bona mostra de tots aquests temes.

He trigat a dir-ho, però molts ho saben. Fou també aquella, l'etapa de la irrupció tan comentada del moviment xaró, del xaronisme, amb sàtires i humorades de voluntat iconoclasta i grollera. Fixem-nos-hi: aquest «xaronisme» s'ha incorporat a la història escrita del segle XIX sobre tot des de la caracterització literària i l'anecdòtisme costumista. Pel camí, potser exageradament, hom ha magnificat la figura de Serafi Pitarra (Frederic Soler) i la simple lectura literària de la seva rebotiga, on es trobaven tota una sèrie de joves, als quals hom acostuma a qualificar de manera genèrica sols com a escriptors. Paga la pena de fer una relació dels més assidus: Conrad Roure, Antoni Altadill, Gonçal Serrallara, Valentí Almirall, Albert Llanes, de tant en tant també Rossend Arús i, una mica més endavant, Robert Robert, entre d'altres. No he d'entrar en la importància de la seva premsa, i en especial de *El Noi de la Mare*; en parlarà a continuació justament Julien Llanes. En qualsevol cas, tots ells, joves a finals dels cinquanta i primers seixanta, però encara també joves el 1868, constituïren un dels principals nuclis del republicanisme federalista i catalanista del Sexenni, amb militància i compromís polític clar, precís i intens. En la seva derivació més almiralliana, ho ha estudiat i n'ha donat molts detalls Josep Pich, amb els seus treballs i biografia d'Almirall¹⁷. Fou aquest nucli, banalitzat sovint com a xaró, el que assumí la direcció del Club dels Federalistes i el catalanisme intransigent del Sexenni. És important adonar-nos per tant que no tot era xaró en les famoses «gatades» i «pitarrades» d'aquells anys.

Tampoc aquell nucli no era un fet aïllat, una simple excepció. No hem d'oblidar, per exemple, el manteniment d'un teatre català popular i de sàtira política –en la línia de Robrenyo– amb autors i empresaris com Joaquim Dimas (1822-1901) i Jaume Piquet (1839-1896). O, potser amb menor constància, també de gent diversa com és ara Joaquim Marinell (1839-1901), Tomàs Martínez, el mateix Robert Robert, Josep Roca i Roca i un llarg etc.

Més encara, al costat de tot plegat, hi hagué l'esclat i auge d'aquella novel·lística de fulletó social de la que parlava fa uns moments, per més que fos escrita i publicada en castellà. En aquest aspecte, dos foren els autors claus del moment, morts ambdós el 1880, Antoni Altadill i Ceferí Tresserra (al que caldrà afegir, sens dubte i com veurem després, Manuel Angelon). Paga la pena d'aturar-se en l'explicació de la biografia d'Altadill, per la seva importància i representativitat, de tot el que estic argumentant aquí.

Amb ambició literària, **Antoni Altadill i Teixidó** (1828-1880) publicà textos sobre Garibaldi –amb immediatesa i oportunitat, el 1860, feu aparèixer una crònica titulada *Garibaldi en Sicilia o la unidad italiana*–; i, amb un èxit de llarg recorregut, és l'autor d'una versió de *Barcelona y sus misterios* (1860-1861), voluntàriament contraposada a la interpretació conservadora que n'havia presentat feia ja alguns anys Milà de la Roca, tot seguint, com ja he comentat, l'eco de la sèrie de Sue sobre Paris. Altadill, si hem de fiar-nos de les necrològiques del moment, visqué de la ploma i l'escriptura. No tenia cap altra font d'ingressos i això sens dubte el condicionà molt. Algú, amb dosis de malevolència, escriví que «no deja en realidad ninguna obra notable, aunque no carecía de ingenio y agudeza, porque la necesidad de atender a su subsistencia con el producto de su pluma privaba a sus trabajos de la meditación y estudio que requieren las obras importantes»¹⁸. El fet és que, després de deixar en el primer curs els estudis de Dret a la Universitat de Barcelona, les primeres armes literàries que li he localitzat són dels anys del bienni progressista del 1854-1856, quan residí a Madrid i sembla que rebé l'ajut d'Enric Pérez Escrich, aconseguint d'estrenar i publicar

¹⁷ Cf. en especial Josep Pich i Mitjana (2004): *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*, Vic: Eumo Editorial.

¹⁸ Cf. José Fernández Bremón: «Crónica General», *La Ilustración Española y Americana*, Madrid, XXIV, 3, 22 gener 1880.

algunes obres de teatre¹⁹. A Madrid formà part del periodisme polític democràtic del moment, col·laborant a *El Pueblo*, *La Discusión* i *La Soberanía Nacional*. Retornà tanmateix a la ciutat comtal el 1857. Un segon padrí degué ser, ja de Barcelona estant, Víctor Balaguer. El fet és que fou l'autor d'una mena de continuació de *D. Juan de Serrallonga*, que el mateix Balaguer deixà incompleta i que Altadill completà: *La Bandera de la muerte* (1859)²⁰. Aquest contacte amb Balaguer coincideix, si més no, amb la intervenció d'Altadill en la narrativa d'exaltació de fets i personatges catalans. El mateix any lloà, com tants altres, les gestes dels voluntaris catalans a la guerra de l'Àfrica²¹ i aviat es publicà una obra de teatre seva sobre *Don Jaime el Conquistador. Drama histórico en tres actos*, en prosa (1861)²². És sens dubte en aquest context que cal situar el significat del text ja esmentat sobre Garibaldi, en el que l'autor no deixava d'entusiasmar-se amb la causa de la unitat nacional italiana i una naixent «Europa dels pobles». D'aquella mateixa època són tant l'entrada en el grup de la rebotiga de Pitarra com una creixent implicació política amb el partit democràtic a Barcelona.

L'èxit no li havia de venir, però, del teatre, ni de la narrativa històrica, sinó de la novel·lística de fulletó social, dins la que alternà l'escenari barceloní i madrileny, així com la problemàtica femenina i el costumisme amorós, i la presència significativa d'un món treballador i obrer. A *Barcelona y sus misterios*, seguien *El Trapero de Madrid* (1861), *El tanto por ciento* (1863), *La ambición en la mujer* (1865), *La conciencia* (1865), *Los Hijos del Trabajo* (1866), i, ja sota el nou règim liberal progressista, *La Canalla. Novela de costumbres aristocráticas* (1870)²³. Per més que publicà per a diverses cases editorials, passà a ser, en aquells anys, un dels escriptors, en castellà, més representatius de l'empresa d'Innocenci López Bernagossi, al costat, entre d'altres, de Manuel Angelón i F.J. Orellana. Col·laborà també amb *Un tros de paper* (1865-1866) i *Lo Noy de la Mare* (1866-1867), així com en el calendari festiu *El Tiburón* (1863-1874). Fins i tot en l'intent alternatiu *L'Embustero* (1866), que sota finançament de n'Almirall i en Lasarte, dirigia el seu germà Carles Altadill²⁴. D'altra

¹⁹ Per exemple, *Jorge el artesano. Drama en cuatro actos y en verso* –que escriví amb col·laboració d'Enric Pérez Escrich– (1854). Una altra obra fou: *La pasión de Jesús. Drama sacro bíblico en seis jornadas y un epílogo escrito en verso sobre la Biblia y el auto de Fray Gerónimo de la Merced y música y coros de D. Luis Cepeda. Representado con extraordinario aplauso por espacio de treinta y cinco días consecutivos en el Teatro de la Princesa de Valencia el año de 1853*. Madrid: J. Rodríguez (1853), 8^{au}, 116 p. (Col·lecció El Teatro). Cal advertir que algunes fonts daten la publicació el 1855.

²⁰ Hom feia constar «Continuación de D. Juan de Serrallonga. Novela original escrita hasta el capítulo XX por D. Víctor Balaguer y continuada hasta la conclusión por ...», obra editada per Salvador Manero, en un volum de 730 pàgines. Aviat, el 1862, se'n féu una segona edició.

²¹ *La voz de España: la patriótica original y en verso* (1859) –lletra d'una mena d'himne patriòtic– i *Lágrimas y laureles. Alegoría patriótica escrita espresamente para celebrar la entrada de los voluntarios catalanes en Barcelona* (1860). Potser, també, *La toma de Tetuán* (1860). Formà part, tanmateix, de la redacció de *El Cañón Rayado, Periódico metralla de la Guerra de África* (1859-1860), periòdic sorgit per fer broma a l'entorn d'aquella guerra.

²² Caldria fixar la relació d'aquesta obra de teatre amb la paròdia tan celebrada que féu, del mateix *Jaume I*, el grup de Pitarra, al que ja degué pertànyer Altadill. En aquesta sèrie d'obres patriòtiques algú inclou *El Caín de Cataluña*.

²³ *El trapero de Madrid* duia com a subtítol «Novela escrita sobre el drama del mismo título», en referència a l'obra que Juan Lombardia havia «imitat» del francès el 1847, amb representacions d'èxit almenys el 1847, 1848, 1850, 1857, 1862, 1871 i 1874. En tot cas, hi havia hagut també una «comèdia nueva» amb el mateix títol, obra d'Antonio Valladares de Sotomayor (1740-1820), traducció i adaptació de l'obra francesa *La Brouette du vinaigrier* (1775) de L.S. Mercier (1740-1814), representada a Madrid el 1782 i a Barcelona el 1784 i editada a Madrid per José Sánchez el 1801. De manera semblant, *El tanto por ciento* partia de l'argument de la comèdia d'Adelardo López de Ayala (1828-1879). Començà en el cas de la novel·la d'Altadill a sortir «per entregues» editat per Innocenci López, l'octubre de 1863.

²⁴ Carles Altadill i Teixidó (?-1879), també nat a Tortosa, acostuma a ser qualificat per la

banda, actuà com a secretari de la junta iniciadora de la coneguda com a «Subscripció Monturiol», oberta el 1862 per a la construcció de l'Ictineu. Aquella subscripció es convertí posteriorment en «La Navegació Submarina. Societat Comanditària de Monturiol, Font, Altadill y Companyia»²⁵ i, pel que sembla Antoni Altadill viatjà llavors a Cuba per tal d'obtenir ajuts econòmics.

El seu compromís polític era ja força conegut i públic. Tothom l'adscrivia al grup de la «flamarada», com a demòcrata de filiació republicana. Fou un dels que redactà el famós *Almanaque Democrático para 1864*, juntament amb Narcís Monturiol, Josep Anselm Clavé, Francesc Suñer i Capdevila, Joan Tutau i Josep M. Torras, com a alternativa a l'*Almanaque Literario* que el sector més moderat i oficialista de l'Ateneu Català havia endegat. El triomf de la revolució de setembre de 1868 obrí per a Antoni Altadill, com, en general al grup xaró i republicà, un renovat i fort protagonisme polític. Altadill fou un dels redactors de *El Estado Catalán. Diario republicano-federalista intransigente* (1869-1870)²⁶, l'òrgan impulsat per Valentí Almirall i el Club dels Federalistes, al costat, entre d'altres, d'Antoni Feliu Codina, Lluís Carreras, Josep Anselm Clavé, Cels Gomis, Martí Terrats, Josep Lluís Pellicer, Baldomer Lostau, etc. A més, passà a presidir en diverses ocasions tant el Comitè Local de Barcelona del PDRF, formalitzat com a tal l'octubre del 1868, com el Comitè Provincial. Posteriorment, n'Almirall afirmarà que la major part dels documents del partit d'aquells anys eren –i es notava– de redacció seva. No dubtà en aquells moments en anar a l'escriptura d'obra política. Sens dubte la més important fou *La monarquía sin monarca: grandezas y miserias de la revolución de setiembre*, que començà a aparèixer a Barcelona, editada per Eduard González, per entregues l'abril de 1870. La dedicatòria acabava amb les paraules següents: «La raza española parece que se ha puesto, así en España como en América, al frente de la guerra universal, ya abiertamente declarada de pueblos contra reyes. El último rey llevado al patíbulo fue Maximiliano en Méjico; el último monarca destronado, Isabel de Borbón. Quien quiera que fuereis el que vengáis a sucederla, pensad y medita: y, antes que los amigos que os han de aclamar, contad los enemigos que os han de combatir »²⁷.

No ha d'estranyar, doncs, que en proclamar-se la Primera República, el febrer de 1873, fos nomenat, successivament, governador civil de les províncies de Guadalajara i de Múrcia. Al cap de la representació de l'Estat central a Múrcia, hagué de comunicar a Pi i Margall²⁸

memorialística del moment com a «bohemi incorregible» i com a «gandul». Publicà algunes obres en català però, segons sembla, fou incapaç de mantenir cap esforç continuat i regular. De *L'Embustero* sols se'n publicaren cinc o sis números. Publicà, en català, un llibre de versos *Llampecs i tenebres* (1872) i dues comèdies, *Un mirall per a pubilles* i *El Gandul*. Pel que sé de Carles Altadill, aquest formà part de la Companyia La Navegació Submarina, una societat comanditària que es constituí per a tirar endavant el projecte de l'Ictineu de Narcís Monturiol. Cf. *El Lloyd Español*, Barcelona, juny 1864 - desembre 1865.

²⁵ Cf. l'anunci inclòs a *El Lloyd Español*, Barcelona, 2 juny 1864, p. 2, que cridava als socis a passar per les oficines, al carrer de la Ciutat, núm. 13, 2^{on} dreta, per a retirar els seus títols personals. Podria ser que l'Altadill que hom destacava en la denominació de la Societat fos el seu germà. Posteriorment, en el mateix periòdic, es publicaren petites notícies d'aquella companyia en la que figurava el nom de Carles Altadill.

²⁶ Com és conegut sortí, en una tercera etapa, a Madrid, 11 març - 11 juliol 1873, en la que no degué intervenir directament Altadill.

²⁷ Cf. *Gil Blas*, Madrid, 21 abril 1870, p. 4. El periòdic madrileny informava que es tractava de «entregas de a medio real». D'altra banda, podria ser que hi hagués una continuació d'aquella obra, com una segona part, *El monarca sin monarquía* (1870), editada també a Barcelona, però no l'he poguda localitzar en cap biblioteca.

²⁸ Recordem que Francesc Pi i Margall (1824-1901) se n'encarregà de Governació en el primer govern republicà que presidí Estanislau Figueres i a continuació, assumí ell la presidència del govern. Per tant, el nomenament d'Altadill com a governador tant de Guadalajara com després de Múrcia fou una decisió seva.

l'aixecament cantonal de començaments de juliol. Sembla que hi contemporaneïtzà. El fet serà que, posteriorment, en el judici que la nova monarquia restaurada féu a Cartagena, contra els «cartageners», fou condemnat a mort. Pogué tanmateix escapar a l'exili i restà a Perpinyà, fins que l'indult li permeté de retornar a Barcelona. No tenia sinó uns cinquanta anys però comença a estar malalt –totes les referències hagiogràfiques en culpen la situació que visqué arran de tots aquells fets i l'exili–. De fet, poca obra literària nova sembla ja haver escrit²⁹ i la seva intervenció en els diferents projectes en aquells primers anys dictatorials de la monarquia borbònica restaurada foren inevitablement poc intensos i continuats. En tot cas, sí formà part de la nòmina de col·laboradors inicials del *Diari Català*, la nova empresa periodística de Valentí Almirall que començà el 1879. La seva mort, de pulmonia, arribà el 15 de gener de 1880. Visitaren el cadàver a casa seva i l'acompanyaren al cementiri –el cementiri de l'est, a la Nova Icària– en especial els redactors del *Diari Català*, *Gaceta de Cataluña*, *Correspondencia de Cataluña*, *La Publicidad*, *La Campana de Gracia* i *El Diluvio*, es a dir, la premsa democràtica i filorepublicana del moment. La comitiva seguí un llarg recorregut: Passeig de Gràcia, Plaça de Catalunya, Rambla, Ample, Pla de Palau, passeig del cementiri. L'enterraren al cementiri catòlic i en l'acte parlà n'Innocenci López Bernagossi, qui no s'estigué de fer constar «la extrañeza que debía causar el enterramiento en dicho sitio», potser insinuant que havia estat una decisió de la família o producte de la situació política del moment³⁰.

Que la situació econòmica familiar no degué ser massa lluïda o que alguns pretengueren simplement mantenir-ne el record i la memòria, ho provarà el que una comissió –republicana– n'organitzà un festival a benefici de la família al Teatre Principal de Barcelona, que es celebrà un divendres, el 12 de març de 1880. El programa anunciat fou:

«Gran concierto a beneficio de la señora viuda y huérfanos del malogrado escritor público don Antonio Altadill

«Primera parte: Marcha triunfal, de Roig, por la banda de Ingenieros.– Las flors de maig, coro a voces solas. De Clavé, por el coro de Euterpe, dirigido por el maestro señor Rodoreda.– Una stella, melodía de Millilotti, por la señorita Wehrle, acompañada por el señor Cuyás.– Solo de violín con acompañamiento de piano, por los señores Sánchez y Domingo.– Pieza de piano, por el señor Vidiella.– Aria de las joyas del 'Faust', de Gounod, por la señorita Barba, acompañada por el señor Cuyás.– Primera meditación, cuarteto, de Tintorer, por los señores Martínez, Amigo, Sánchez y Lupresti.

«Segunda parte: Los pescadors, de Clavé, por el coro de Euterpe, dirigido por el maestro señor Rodoreda.– L'albada, melodía, de Álvarez, por la señorita Barba, acompañada por el señor Cuyás.– Pieza de armonium, por el señor Amigó.– Tercera meditación, cuarteto, de Tintorer, por los señores Tintorer, Amigó, Sánchez y Lupresti.– ¡No t'en recordas!, melodía, de Roig, por la señorita Werhle, acompañada por el señor Cuyás.– Pieza de piano, por el señor Vidiella.– Obertura del Tannhauser, de Wagner, por la banda de Ingenieros.»³¹

Els preus eren per a les llotges «los de costumbre»; les butaques, 1,99 pessetes; entrada general, 1 pesseta. Hom feia constar que no hi hauria bacina («No habrá bandeja»). Era molt significativa la relació de llocs on podien trobar-se i recollir les entrades: Redacció del *Diari Català*, Ferran 32; Llibreria de López, Rambla del Centre, 20; Rellotgeria de Wehrle, Ferran 32; Capelleria de Lostau, Passatge Bacardí; comptadoria del Teatre Principal. Tots ells, llocs a l'època, amb un ressò republicà.

He parlat abans que no sembla haver escrit massa Altadill a partir del 1873 o, si de cas, a partir del 1875. Però això no vol dir que no publicués, paradoxalment, molta obra i que la

²⁹ En tot cas, J.I. Ferreras esmenta un manuscrit, de 1573 pàgines, que intitulà *Historia dramática de Isabel II* i que hauria escrit en el seu desterrament.

³⁰ Cf. *El Diluvio*, Barcelona, 17 gener 1880, edició matí.

³¹ Cf. *El Diluvio*, Barcelona, 12 març 1880, edició matí.

venda de les seves novel·les no fos molt alta. El sistema d'edició i difusió d'aquella literatura de consum fa difícil de fixar-ne clarament les dates de la primera edició i el significat del que hom en deia sovint segona edició (en ocasions, sols es tractava de la primera edició en forma de llibre, tot recollint l'aparició de l'obra anterior, sigui «per entregues», sigui en fulletó en un diari o revista). També es difícil de determinar-ne amb precisió les autories, donat l'ús dels pseudònims i les llibertats que l'editor es prenia en fixar-ne revisions o re-elaboracions. Altadill usà sovint el pseudònim d'Antonio de Padua, amb el que signà una sèrie «religiosa», bíblica, de força èxit: *María Magdalena. Novela bíblica original* (Madrid, 1867); *Judith. Novela*; *Esther*; *Moisés*; *La casta Susana*; *José y la mujer de Putifar*; *La Madre de los Macabeos. Leyenda bíblica*; *La pasión de Jesús*³², etc., obres que els anys setanta, normalment com a «segona edició», publicà «Espasa Hermanos» de Barcelona i que, en algun cas, a més, hom feia constar «revisada por el doctor D. Ramón Boldú». Aquest era un franciscà, que havia escrit una *Historia de la Iglesia* i que havia estat el provincial dels caputxins de tota Catalunya³³. Es fa difícil de saber si el mateix Antoni Altadill ho havia demanat o, almenys, autoritzat. De tota manera, em caldria llegir-les i comparar les primeres versions i les popularitzades després per a poder afirmar, com algú repeteix sense massa detalls, que es tracta d'obres de significat anticlerical.

El mateix pseudònim d'«Antonio de Padua» serví per a signar una altra novel·lística, la del fulletó de costums amorós (en la línia que portaren el seu nom) amb problemes semblants als indicats per a la sèrie «bíblica». Ja hem esmentat de *Amor de esposa*, de 1870, i *El amor de los padres*, de 1872. Després, publicades per *La Ilustración*, i alguna altre editorial, a l'entorn de 1875, hi hagueren: *Los juramentos de amor*; *Jugar con el corazón*; *Los enamorados*, i *La semilla del bien*. També firmada per Antonio de Padua Espasa Hermanos publicà *Cruz de flores y cruz de espinas*, i més endavant, ja com a Espasa i Cia., una nova edició d'*Amor de Esposa*.

Les edicions clarament pòstumes, editades ja en els vuitanta, foren diverses. Així, al costat de la dita segona edició de *Barcelona y sus Misterios*, el 1884-1885, el mateix grup editorial – Font i Torrents– llançà *Diego el vengador o un corazón de oro*. En tots els casos es tractava, en els setanta i vuitanta, d'obres ben il·lustrades, sobre la base dels dibuixos d'Eusebi Planas, i relligades amb un cert luxe. És el mateix que succeeix, amb l'aparició cap a 1885 d'unes altres obres, que firmà Alfredo Román de Luna, i que també s'atribueixen a Antoni Altadill: *El testamento de un mártir* –una mena de continuació de *Barcelona y sus Misterios*, segons que sembla–; *El fantasma de la noche ó el vengador de su hija. Novela de costumbres*; i, en fi, *Honrada y culpable o la mujer misteriosa*.

Encara que no m'hi podré aturar ara tant, una altra peça clau de l'entramat militant democràtic i republicà de l'època, també amb molta dedicació i professionalització literària, fou **Ceferí Tresserra** (1830-1880). Ell, dins la mateixa línia «filosòfico-social» i de fulletó radical democràtic, publicà una sèrie de novel·les bàsiques: *San Vicente de Paul o la caridad por amor de Dios* (s.d.), *Los misterios del Saladero* (1860), *La judía errante. Novela filosòfico-social* (1862-1863), *El poder negro. Novela filosòfico-social* (1863), *Los Hipócritas* (1863), o *La mujer ajena. Novela de Costumbres* (1865). Havia començat, però, a publicar novel·la i altra mena de textos ja abans, a Vilanova, amb *La marquesa de Bella Cruz* (1851) i *Los misterios de Villanueva: descripción e historia de sus monumentos, usos y costumbres*

³² Aquesta com hem vist tingué una primera versió el 1856.

³³ Faig constar l'any de l'edició inicial, per entregues, quan la sé. És important el detall de la denominació de l'editorial, perquè a partir de 1878 l'empresa passà a ser simplement Espasa. Si tenim en compte això, per més que no consti l'any d'edició, si consta en el llibre la denominació «Espasa Hermanos» sembla indicar que es tracta d'una publicació anterior al 1877, en contra del que alguns catàlegs, com el Palau o el que elaborà Juan I. Ferreras, indiquen (tendeixen a situar l'edició els vuitanta o fins i tot els noranta) i després alguns altres biògrafs han repetit.

(també del 1851), i, a Barcelona, amb una obra de teatre, *Julio el bastardo, ó, Del patibulo al favor: drama en 4 actos* (1852). Tresserra també incidí en la novel·la de gran història contemporània, amb *La guerra de África*. Fins i tot, segons algunes fonts, fou l'autor de *Los rojos. Revolución francesa de 1871* (1871-1872). A recordar que també Ribot i Fontseré narrà i novel·là aquells fets de la Comuna de París, de tanta influència i repercussió dins l'imaginari popular i militant de l'esquerra del segle XIX. Encara que amb menys continuïtat, també escriví i publicà teatre, a part de l'obra ja consignada del 1852: *La llave en el ventano* (s.d.), *La medalla republicana* (s.d.) i *Guttenberg. Drama en tres actos* (1869).

Cal insistir en la importància de Tresserra com a dirigent del partit democràtic i el primer republicanisme. Fou caixista d'impremta i un dels homes més importants del moviment democràtic barceloní durant el bienni progressista de 1854-1856. Publicà llavors l'estudi *Porvenir de las asociaciones de la clase obrera. Origen y estado actual de la cuestión del trabajo en Cataluña* (1855), on defensà el societarisme sindical obrer, la centralitat de la qüestió social i plantejà el repte per als demòcrates d'aconseguir el seu suport. Es tracta d'un text fonamental per a la història del moviment obrer català de la primera meitat del segle, que inclou, al costat de múltiples informacions sobre l'associacionisme popular en els anys clandestins sota el poder dels moderats, dades molt raonades sobre els jornals i els pressuposts familiars proletaris. També és indispensable la narració que fa de la situació i les actuacions dels obrers durant el bienni, i molt en especial en relació a la vaga general de 1855, la primera vaga d'aquestes característiques a tot l'estat. Òbviament en fou un dels protagonistes. I això li reportà una primera peregrinació forçada, primer per terres del País Valencià i després a Mallorca i Menorca. Finalment, el Capità General Zapatero l'envià a Granada, el 1856. Comptem, en aquest cas, amb una detallada i viva descripció feta per un altre dels implicats, Albert Columbrí, que era enquadernador, en un llibre també de referència, *Una víctima. Memorias de un presidiario político* (1857), publicat a Barcelona per Innocenci López el 1864. Ceferí Tresserra, després, residí a Madrid i en 1857-1858 fundà, amb el mallorquí Antoni Ignasi Cervera, la societat carbonària El Falansterio, que arribà a comptar, segons algunes fonts amb xifres òbviament exagerades, amb uns vuitanta mil afiliats. Els seus famosos «*misterios del Saladero*», que ja he esmentat, foren una narració en bona mesura testimonial ja que ell hi romangué, a la presó del Saladero de Madrid, tancat el 1859; no caldria afegir que aprofità l'ocasió per a introduir i difondre les tesis més reformistes sobre els penals i les presons i la justícia penitenciària –en especial angleses i italianes. En tornar a Barcelona, a finals d'aquell any, publicà per a Salvador Manero un fullet de propaganda, *Cuadro sinóptico de la Democracia española*, que es convertí en un dels «programes» democràtics més repartits i difosos per tot l'Estat. Adoptà sovint una posició intermèdia dins el partit democràtic, en el marc dels debats entre els «socialistes» i els «individualistes», com es pot constatar en una altra obra d'impacte polític: *Los anarquistas, los socialistas y los comunistas ¿son demócratas?* (1862). Per aquell temps, coordinà i impulsà el *Libro del Obrero*, dedicat a Josep Anselm Clavé, editat a Barcelona el mateix 1862 amb la col·laboració de significats dirigents demòcrates (el mateix Tresserra, Altadill, Clavé, Angelón, Torres, etc.) al costat d'altres professionals d'un ampli ventall ideològic i polític. Entre d'altres, Víctor Balaguer, Josep Leopold Feu, Josep Coll i Vehí, Juan Mañé i Flaquer, Manuel Duran i Bas, Gaietà Cornet i Mas, Terenci Thos i Codina, Adolf Blanch, etc., sense oblidar algunes dones, unes més conegudes que d'altres (Maria J. Massanés de González – amb una poesia en català, «Lley de amor»–, Maria Mendoza de Vives, i Isabel de Villamartin).

Tresserra, el 1864, col·laborà a *La Discusión* de Madrid i, amb Robert Robert, intentà, sense massa èxit a la fi, l'entesa entre Pi i Castelar. No dubtà a implicar-se en la creació del nou Partit Democràtic Republicà Federal el 1868 i el 1873, proclamada la Primera República, fou governador civil a Sòria i Àvila. Continuà tanmateix com a publicista polític amb obres de títols ben explícits: *Catecismo democrático-republicano* (1868); *Catecismo de la Federación*

republicano-democrática... (1870); *¿Hay Dios? Estudio crítico filosófico de la cuestión de las cuestiones* (1871, 1873); també, hom pot situar aquí, l'obra ja esmentada *Los rojos. Revolución francesa de 1871* (1871-1872). Sota la Restauració, passà a viure a Coruña, on moriria. Abans, publicà, encara, *Las máquinas de coser* (1876), un text dramatitzat, de tesi, a l'entorn del treball i l'emancipació femenina.

Ja he comentat que foren nombrosos els escriptors republicans i en especial els que s'autoproclamaren cada cop més obertament federals. Retinguem aquí, almenys, **Lluís Carreras i Lastortras** (1840-1888), que s'autodenominava també socialista i que mantingué una relació força estreta amb el moviment sindical. Publicà, malgrat el seu activisme militant i obrerista, força literatura: *Historia de un amor desgraciado* (1866, que aparegué dins les pàgines de la revista madrilenya *El Museo Universal*); *París a sangre y fuego. Jornadas de la Comune* (1871); *Las pasiones de la mujer* (1872-1874). Carreras, d'altra banda, mantingué una regular obra posterior, ja sota els anys de la Restauració: *El rey de los carlistas (Revelaciones del General Boet sobre la vida íntima y la vida pública de D. Carlos)* (1879; 2^a ed. a *El Diluvio*); *Retratos a la pluma* (1884), *Elvira* (1884), etc. El seu llibre *Los Duques de la Torre y el casamiento de su hijo* (3^a ed, Paris 1883) causà escàndol i li reportà problemes amb la justícia. Fou l'autor, a més, d'uns insòlits *Estudios sobre el arte de escribir bien* (1885). Usà, pel que sembla, també un pseudònim, «Manuel Manrique de Lara». Altres noms catalans federals d'aquests anys, menys coneguts potser, foren **Josep Comas** (de Munt i Gofau) i **Juan de la Cuesta**. Comas publicà també molt: *La vuelta de presidio. Novela de costumbres* (1862), *Claudio. Historia de un procesado* (1865) i *Una madre. Misterios del alma* (1868), etc. Pel seu costat, de de la Cuesta sols puc esmentar ara *Los mártires del pueblo. Episodios contemporáneos escritos por una sociedad literaria* (1865), que segurament fou l'antecedent immediat d'una de les obres cabdals del 1873, titulada *Los mártires de la República ..., páginas trazadas por una sociedad de escritores republicanos*, obra en dos volums, en la que hom codificà per primer cop una visió pròpia, republicana i apologètica, de la història liberal del país³⁴.

Com ja he insinuat, no fou sols el federalisme i l'esquerra del republicanisme. També la dreta republicana tingué els seus escriptors. Un cas fonamental fou en aquest sentit **Manuel Angelon** (1831-1889), de qui parlarà Magí Sunyer i que, en relació al que jo estic ara plantejant, basta de retenir *Crímenes célebres* (1859)³⁵, *Isabel II. Historia de la reina de España* (1860) i una ambiciosa sèrie: *Los misterios del pueblo español durante veinte siglos. Novela histórico social* (1858-1860, 3 vols.). També, en aquest àmbit més possibilista i temperat, podríem trobar altres noms. Com és ara **Antoni Ignasi Fornesa**, que feu aparèixer *Ignacio el estudiante, o un deber político* (1872), obra dedicada a Castelar, amb un pròleg de Roque Barcia³⁶.

³⁴ El títol complet de l'obra era: *Los mártires de la República. Cuadros históricos de los sufrimientos, de las penalidades, de los martirios de todos los grandes apóstoles de la idea republicana. Episodios dramáticos e interesantes, de las existencias de Cuello, Terradas, Lincoln, Kossuth, Mazzini, Sixto Cámara, Ruiz Pons, y tantos otros, ilustres víctimas de la tiranía. Historia de la República en general, sintetizada en sus mártires. Páginas trazadas por una Sociedad de Escritores Republicanos*. Fou editada a Barcelona, per una Biblioteca Escogida, amb seu al c/ Tallers, 30, i imprès el primer volum per la Tipografia de Narcís Ramirez i Cia, al Passatge d'Escudellers, 4, i el segon per la Impremta d'El Porvenir, vídua Bassas, al c/ Tallers, 51-53.

³⁵ En aquesta mateixa sèrie Ceferí Tresserra hi publicà la seva important i cèlebre biografia de Francesc de Paula Coello.

³⁶ La referència precisa del llibre és: *Ignacio el estudiante, o un deber político, gran novela dedicada al ciudadano Emilio Castelar, favorecida con un prólogo de Roque Barcia y escrita por Antonio Ignasi Fornesa*. Año 1872. Juan Pons, editor. Biblioteca Ilustrada de Ambos Mundos. Barcelona. Obra en dos toms, 474 pàgines i 9 làmines el primer i 427 pàgines i 6 làmines el segon (17 cm x 26,5 cm).

No ha d'estranyar, després d'aquest molt sintètic recorregut, que un estudi de sociopolítica hagi trobat – amb dades referides a Barcelona– que dels molts escriptors elegits durant el Sexenni en les diverses eleccions (generals, provincials i municipals) un 87 % fossin republicans i que (en aquest àmbit) les categories professionals (menestrals, botiguers, obrers) un 83 %.

Si ens fixem en les temàtiques abordades, veiem com s'han aprofundit les ja inaugurades en les dècades per la generació anterior: republicanisme i federalisme, obrerisme i dualisme social, història nacional i història liberal, etc. La implicació militant dels autors fou clara, encara que aquí potser seria millor parlar, en la línia que estic argumentant, de la implicació literària dels quadres i dirigents del moviment democràtic i republicà. Significativament, el 1873 molts mantingueren càrrecs polítics i públics, que ara no és el moment de detallar. Un aspecte particular fou el de la presència dels catalans a Madrid i la inevitable atracció inicial exercida per la capital de l'Estat si hom volia algun èxit literari –i polític– general. Això canviaria amb el temps, però no massa al llarg de tot el segle XIX³⁷. Recordem aquí, sols en l'àmbit de la cultura de l'esquerra, al costat dels casos de Tresserra i Altadill, també Lluís Carreras, que acabem d'esmentar, la residència madrilenya, més o menys llarga però decisiva, de noms importants com els de Robert Robert, Joan Tomàs i Salvany, Josep Feliu i Codina, per no parlar de Francesc Pi i Margall, Estanislau Figueras o Juli Rubaudonadeu, o, en una altra direcció i en situacions posteriors, les d'Amadeu Vives o Eduard Marquina. És un dels molts fets a aprofundir i estudiar. No hauríem d'oblidar que moltes d'aquelles estades i situacions, que ens han de fer pensar en el manteniment d'alguna mena de xarxa de relacions i petit lobby català a Madrid, ajudarien a entendre força comportaments i realitats aparentment sorprenents o contradictòries.

Sota la Restauració: arraconament polític i també literari.

Certament, l'agitació i el dinamisme republicà del Sexenni de 1868-1869 no acabà bé. Les divisions i els desenganys foren palesos. La intransigència catalanista començà a desconfiar, pel costat d'Almirall i els almirallians, de les possibilitats de construir un estat federal a Espanya, amb bases i fonaments regionalitzats, un estat confederal. Per la dreta, el republicanisme castelari i d'ordre no deixà de denunciar i criticar, escandalitzat, els excessos i desordres al carrer del republicanisme més plebeu. Pel seu costat, en fi, en la frontera amb el progressisme hereu de Joan Prim, els radicals, tot coincidint força amb els castelars, passaren a insistir en la necessitat d'una modernització política que sols veien possible des de l'afirmació d'un estat fort i, en el fons, unitari i centralitzat. Per últim, el republicanisme federal es plantejà la necessitat d'una refundació, inicialment de la mà de Pi i Margall (més que no de Figueres) i, en una direcció distinta, del mateix Almirall.

Tot plegat –és important no oblidar-ho– esclatà en una situació de clara repressió i voluntat marginalitzadora envers el republicanisme i l'esquerra política i social per part del règim de la Restauració borbònica. Cal destacar-ho: aquell règim es construí des de la dictadura i el control conscient de les hipotètiques alternatives de l'esquerra. A la militància democràtica –si es vol, radical democràtica d'esquerra– li fou per tant molt difícil evitar l'arraconament i la marginalització. No es tracta d'exagerar les relacions directes entre política i cultura (i literatura), menys encara el considerar-les de forma predeterminada i mecànica, però aquella

³⁷ He parlat una mica d'això en dos casos molt particulars i també molt distints, el de Pi i Margall –cf. Pere Gabriel (2004): «Pi i Margall, el marmol del pueblo», *Historia Social*, València, 48 / 2004, p. 49-68–, i el d'un escriptor un tant marginal com fou Francesc Gras i Elías –cf. Pere Gabriel (2006): «Lectura social i política de l'obra de Francesc Gras i Elías», dins AAVV (2006): *Pensament i literatura a Reus el segle XIX*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 133–222. En qualsevol cas, la creació d'un «mercat» –polític, cultural i intel·lectual– de dinàmica barcelonina i catalana, propi, desenvolupat i potent, i amb dosis d'independència, no arribà sinó el primer terç del segle XX.

situació i la pèrdua de la batalla de l'esquerra republicana (i catalanista) el Sexenni i, després, al llarg de la Restauració, afavorí el triomf a les darreries del segle de les versions més conservadores tant del catalanisme polític, com de la literatura i la cultura. Una de les derivacions d'aquell triomf conservador finisecular havia de ser justament una re-interpretació i explicació de la catalanitat, el catalanisme i la política democràtica i la pròpia literatura com a un procés lineal i progressiu que hauria anat avançant des de múltiples fonts i rierols, sovint inconnexos i desprovistos de coherència i consciència, cap a la formulació d'un veritable nacionalisme, el de matriu i referència conservadores, encarnat, segons aquesta versió sobretot, pels joves catalanistes que des del Centre Escolar, la Lliga de Catalunya i la Unió Catalanista haurien sabut vertebrar i donar coherència a tot aquell garbuix. Així s'explicava la creació de la Lliga Regionalista i l'èxit de *La Veu de Catalunya* com al periòdic hegemònic de tot el catalanisme.

Un dels preus fou el de la minimització i la banalització de tot el catalanisme discutit i plantejat per la militància democràtica. Ara bé, malgrat tot, malgrat l'èxit d'aquesta interpretació, la realitat és que durant força anys i també sota la Restauració el debat catalanista del democratism d'esquerra fou important, molt important, i tan implicat o més que no la dreta en els intents polítics teòrics i simbòlics de codificació del catalanisme del moment.

Sota la Restauració, aquella militància democràtica es posà de manifest, almenys, al voltant d'alguns importants nuclis. En primer lloc calia tenir en compte el grup catalanista refugiat dins l'almirallianisme, a l'entorn inicialment del *Diari Català* i el Centre Català i els dos congressos catalanistes de 1880 i 1883, que posteriorment derivà cap a un intent movimental del catalanisme, interclassista, que tingué el seu millor èxit amb la formulació del famós Memorial de Greuges de 1885. Cal deixar constància que fins i tot el mateix Valentí Almirall, sota pseudònim, publicà dues novel·les en castellà. Ho féu en l'etapa més dura de la dictadura restauracionista de Cánovas del Castillo, abans de la reconstrucció política del moviment catalanista i federal del 1880-1881. Sota l'epígraf genèric de «*Novelas políticas, por A.Z.*», el 1878 edità *Una autoridad modelo: Historia de un gobernador de orden*, i *El alma al diablo*, ambdues obres impreses a Barcelona pel taller de Pere Casanovas.

En un segon espai, malgrat la ruptura d'Almirall amb Pi el 1881, el federalisme republicà a Catalunya –almenys de la mà de Vallès i Ribot– intentà una complexa aposta catalanista que venia a desenvolupar un model federal «regionalitzat» i que volia, molt en especial, una vertebració política de la realitat catalana. Això molt abans d'una hipotètica confluència amb el catalanisme de principis de segle, segons que afirma el tòpic. Ja els anys vuitanta, amb tres dates clau: 1883 i el Primer Congrés Federal de Catalunya, que fou capaç d'aprovar una primera Constitució Federal de l'Estat Català; 1886 i l'inici d'una afirmació de la realitat espanyola com a una realitat plurinacional; i 1888 amb el començament d'un projecte de catalanització no sols cultural sinó fins i tot lingüística del partit. Cal fer notar que una part del famós xaronisme dels seixanta es mantingué dins la disciplina federal pimargalliana, amb Conrad Roure, com a exemple potser més paradigmàtic. L'altra, compaginarà sovint les relacions amb Almirall i una filiació federal, com és el cas, també a destacar, de Frederic Soler.

Hi hagué un tercer refugi catalanista d'esquerres: *El Diluvio*. Aquest diari fou importantíssim i mantingué durant força anys una gran catalanitat entre els sectors populars. Acolí, per exemple, periodistes –i escriptors– republicans federals com Antoni Feliu i Codina o el ja esmentat Roure, o el mateix Lluís Carreras. No fou sols això. De la mà de Manuel de Lasarte –molt amic d'Almirall– *El Diluvio* fou alhora un dels portaveus de l'almirallianisme, fins la conjuntura i ruptura de 1894-1895. Caldria recordar, també, que els textos més «independentistes» de Josep Narcís Roca Farreras es publicaren en col·laboracions regulars en

aquell diari, com bé han explicat Fèlix Cucurull i Toni Strubell³⁸. Òbviament, el periòdic no adoptà una línia editorial sinó eclèctica i, d'altra banda, molt abocada a la campanya polèmica i l'escàndol, a la recerca i fidelització d'un públic popular, el que li donà sens dubte un aire plebeu. Tanmateix, sóc dels que creuen que en les seves pàgines es troba una bona part del catalanisme de base republicana i federal hereu del Sexenni.

No fou sols l'aixopluc d'*El Diluvio*. En quart lloc, hi hagué, paral·lelament, el grup de *La Tramontana*, amb Lluçàs i Pujals, l'anarquisme, l'anticlericalisme satíric i el lliure pensament. Fou molt representatiu d'un anarquisme de cultura catalana important que fins entrada la dècada dels noranta exercí la direcció del moviment obrer anarcosindicalista a Catalunya.

Cal, segons que penso, situar també, en aquesta relació, el nucli de *L'Avenç*, ben conegut des de la història de la literatura, i que d'alguna manera recollí en part almenys tantes formulacions de l'almirallianisme com del federalisme més catalanista.

Donada la seva amplitud, no puc estendre'm en oferir un panorama mínimament general de la producció literària d'aquest conjunt d'instàncies democràtiques i republicanes catalanes en temps de la Restauració. Potser n'hi hagi prou fixant algunes de les seves direccions més importants. El teatre popular continuà sent un dels espais bàsics. Ara, a més, amb intents de deixar enrera el simple teatre satíric i de costums, el qual tanmateix prosseguí, com abans, sota el regnat dels ja esmentats Joaquim Dimas (1822-1901) i Jaume Piquet (1839-1896). Rossend Arús (1847-1891) aconseguí de tirar endavant i continuar el sainet polític, que ja havia conreat força en el Sexenni (recordem *Lo primer any republicà*, *Mai més monarquia!*, i *Visca la Federal!*, totes tres de 1873), si bé adoptà un to més costumista i «social», sense renegar del comentari històric d'actualitat, amb *La caritat* (1874), *Via fora somatent! o La pau en Catalunya* (1875), *Un ambo de regidors* (1882) i *La mà oculta. Entreteniment per a passar l'estona* (1883). També, caldria esmentar algunes obres fetes en col·laboració, *La taverna* (1884), amb Eduard Vidal i Valenciano, i *Justícia catalana*, amb Josep M. de Lasarte. El cas de Frederic Soler és conegut i paradigmàtic. No he d'entrar-hi, per tant. Al marge de la discussió sobre el seu «replegament» envers l'academicisme i el reconeixement culte, el cert serà que intentà un teatre més ambiciós, en explícita competència amb el drama castellà.

Massa sovint oblidem que també Eduard Vidal i Valenciano (1838-1899) i Josep Roca i Roca (1848-1924) eren republicans. Fou important, tant en el teatre, com la poesia i fins la novel·la, la filiació republicana possibilista. Pensem en els casos de Josep Güell i Mercader (1840-1905), Joan Tomàs i Salvany (1843-1911), Francesc Gras i Elías (1850-1912)³⁹, a més d'altres com Josep Martí i Folguera (1850-1929), etc. Propers a tots ells, i, en tot cas, a aquell republicanisme d'ordre sovint entrelligat amb el liberalisme balaguerià, cal tenir en compte també Josep Feliu i Codina (1845-1897), Joan Botella i Carbonell (1855-¿?)⁴⁰, etc. Com és

³⁸ Cf. Toni Strubell i Trueta (2000): *Josep Roca i Ferreras i l'origen del nacionalisme d'esquerres. Assaig basat en l'obra de recopilació duta a terme per Fèlix Cucurull*. Arenys de Mar: Els llibres del Set-ciències. Per la meua banda, he tractat el conjunt d'aquests moviments, a Pere Gabriel (2007): *El catalanisme i la cultura federal. Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*. Reus: Fundació Josep Recasens.

³⁹ Per a una anàlisi de la seva obra i el seu alineament polític, vegeu Pere Gabriel (2006): «Lectura social i política de l'obra de Francesc Gras i Elías», op. cit.

⁴⁰ Membre de la família Botella de Dènia, que mantingué la principal impremta de la Marina al llarg del segle XIX i les primeres dècades del XX. Joan Botella hagué de marxar donada la seva implicació federal i residí almenys en els primers anys de la Restauració a Barcelona. Fou l'autor, en especial, de l'obra de teatre *La reconquesta de Denia. Drama històric en tres actes y un prólogo* (1874), així com de *La guerra civil en España, de 1872 a 1876, seguida de la insurrección de la Isla de Cuba* (1877), obra històrica de referència, en 2 vols., editada per Joan Oliveres, de Barcelona. Altres obres encara foren: *Memorias de un cantonal* (Barcelona 1877, 2 vols 8º, 81 i 90 p., J Oliveres; tom 1, Alcoi; tom 2 Cartagena), *Historia de un fusilado, contada por el mismo* (Barcelona 1877, 104 p. 8º, J Oliveres), *El drama de San Juan de las Abadesas (Fusilamiento de los prisioneros de Olot* (Barcelona 1877, 2 vols,

sabut, una part important de la seva producció literària –la més «seriosa» i ambiciosa es feia en castellà. Ara bé, una part –fos mínima– la feren també en català. Cal no oblidar la continuïtat i importància de *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, dirigides durant molt de temps per Roca i Roca i sostingudes per Innocenci López Bernagosi, un altre castelari, que Julien Lanès ens ha promès explicar.

Significativament, també sota la Restauració hi hagué un notori intent de generar novel·la de fulletó social radical-democràtic en català, amb *En Nofre i la Marieta*, de Manuel Figuerola (publicat a *La Tramontana*), així com *La mano negra* o *La Xinxà*, *Història d'una obrera* i *La Sila. Memòries d'una cuinera*, obres totes elles de 1882-1883. Dins aquesta matriu, més unida a la cultura federal, caldrà afegir-hi, amb una significació molt particular, Joaquim Riera i Bertran (1848-1924), un exemple de com per sota de la filiació política d'un moment pot surar el conservadurisme social i ajudar a construir el tòpic urbà del ruralisme pagès.

Evidentment, hi ha el problema de la llengua. Ja en parlarà –potser en un aspecte més particular– Pere Anguera, que en sap sens dubte molt més que jo de la qüestió en general. En tot cas, jo el que em trobo és que des de la militància democràtica la pràctica i l'ús del català –sigui a la premsa, la literatura o l'oralitat del discurs i el míting públic – no es planteja com a substitutiu i alternativa al castellà. I si ho mirem d'a prop és –certament– subsidiari. Es fa, per dir-ho així, molt de catalanisme i molta catalanitat en castellà. Pocs discuteixen la utilitat i oficialitat espanyola del castellà. Ara bé, caldria tenir en compte que som davant d'un procés de difícil avenç i que en aquells moments tampoc la major part de la dreta i el catalanisme conservador plantejaven massa clarament una catalanització lingüística completa. Encara no som a les dècades dels deu i vint del segle XX, on aquesta catalanització lingüística de la cultura serà –llavors sí– àmplia, reconeguda i conscient.

En el tombant del segle: el cànon del catalanisme conservador i la difícil travessia i renovació de la literatura militant democràtica.

En el tombant del segle, fou clara la dispersió i el fracàs del catalanisme progressista i democràtic. No sols pel costat d'Almirall, amb la deriva que prengué i l'escissió que patí el Centre Català. També féu aigües l'aposta «espanyola» del federalisme catalanista de Vallès i Ribot, incapaç d'una mobilització regionalitzada del partit en el seu conjunt a l'Estat. Dins la cultura republicana, acabaren per triomfar els postulats simplement progressistes i la identificació entre drets i llibertats ciutadanes i un Estat central fort i superior al que hom ja en deia «vel·leïtats localistes». Hom seguia, en aquest sentit i en molt d'altres, el model i exemple de la Tercera República francesa. Aquell republicanisme progressista d'àmbit i dinàmica estatal es movia, ara ja sense massa matisos, dins la centralitat d'una nacionalització espanyola. I, després de la retirada de Castelar, passà a estar dominat o bé pel discurs organicista de Salmeron i la tradició institucionista, o bé per la cridòria del centralisme i espanyolisme de caserna, amb Lerroux i Blasco Ibàñez. Foren així mals temps per als federals catalans i, també, per a la generació de la catalanitat anarquista. Ara, el moviment anarquista i anarcosindicalista acceptà cada cop més acríticament les interpretacions cosmopolites i universalistes més respectuoses a la pràctica amb les nacions-estat burgeses establertes; hom abandonà així, en el fons, les formulacions més internacionals i internacionalistes, que havien dominat els argumentaris del XIX, quarantavuit-centistes si es vol, aquelles que volien la fraternitat dels homes a través de l'aprofundiment de les relacions entre les nacions.

Fou, en aquest context, que el grup jove del Centre Escolar Catalanista, actiu i renovador, impulsà –i dominà– la Unió Catalanista a partir de 1891 i, després de la crisi de 1898,

8º, J Oliveres), toms 12-13, 3 i 4-5 de la col·lecció «Episodios de la guerra civil en forma de novelas históricas», Barcelona 1877-1878, Oliveres ed.

aconseguí d'assumir la direcció política de la Lliga Regionalista. El grup, una de les coses que féu, que sabé fer, fou, com ja he esmentat, el fixar un cànon catalanista i nacionalista molt determinat i conservador, del que havia de ser a partir de llavors molt difícil de escapar.

Tanmateix, bona part de l'aposta modernista partí d'aquella tradició progressista i democràtica. En tot cas, almenys, des d'aquest àmbit, la militància popular jove s'implicà en el modernisme, tot dibuixant un modernisme plebeu, de voluntat popular. Esmentem sols, en aquesta direcció, l'apropament i col·laboració de la militància obrera amb el grup de *L'Avenç* dels anys noranta; la irrupció del conegut com a grup de Reus i els Aladern; en fi, tot el que representà *Juventut* a partir de 1901, i el gran paper que mantingué en aquest trànsit un personatge com Pompeu Gener, un dels homes pont entre el vuit-centisme progressista i democràtic i les reformulacions culturals i polítiques del nou segle, justament, alhora, un dels homes més blasmat i banalitzat pel cànon conservador.

Pel que ja he anat reiterant, no hauria d'insistir: la duplicitat política/literatura continuà. Per tots els costats. Pensem, en l'espai anarquista, amb tota la colla del Foc Nou, el grup «Avenir», el grup «Progrés». No sols del molt conegut Felip Cortiella, sinó també de Josep Mas Gomeri o d'Alban Rossell. I, en unes direccions menys agosarades i renovadores, amb Montseny («Federico Urales»), amb Teresa Claramunt, Pere Marbà («Palmiro de Lidia»), etc. Dins el socialisme psoista es trobaven, notòriament, Pich i Creus o Joaquim Bueso. En un camí distint, i en un terreny totalment desconegut i no estudiat, també el republicanisme lerrouxista tingué la seva literatura. Anotem aquí noms com Jaume Firmat, «C. Gumà» (Juli Francesc Guibernau), Joan Serra Constansó, etc. També, dins d'una altra família, Marcel·lí Domingo intentà d'embastar obres literàries. Tot plegat, sense oblidar que una sèrie de grans noms de la literatura i la cultura catalana del nou segle, com Gabriel Alomar o Antoni Rovira i Virgili, vinguts de territoris federals i republicans, s'implicaren molt activament en la formulació d'un nou i potser noucentista nacionalisme republicà català.

Algunes conclusions molt generals, potser massa.

És força clar que, a l'esquerra, l'entramat ideològic que sustentà l'actuació de tota aquesta nòmina de militants abocats a l'obra literària i publicista girà a l'entorn d'alguns referents bàsics com són la idea de progrés, el liberalisme, aviat empeltat de positivisme i determinisme evolucionista. Potser no ho hauria de fer, el posar etiquetes polítiques precises a aquella militància que he anat qualificant reiteradament i simplement de progressista i democràtica. Justament, la meua anàlisi ha procurat evitar una relació mecànica entre partits i literatura. I això perquè, per començar, el segle XIX els propis partits polítics no eren sinó agrupacions magmàtiques i molt obertes, plenes d'afiliacions o apropaments conjunturals i contradictòris. A més, si ens situem en el terreny de la cultura política (el terreny dels conceptes, el llenguatge, la lectura i interpretacions, els sistemes de valors que col·lectivament i al llarg del temps faciliten la comprensió i l'anàlisi del món social), l'adscripció precisa i l'afiliació cotitzant en un moment concret és, sens dubte, secundària. De tota manera, en nom d'una certa claredat pedagògica, potser sí que caldria afegir que els autors i les situacions que he contemplat es mouen –amb poquíssimes excepcions– en l'entorn del republicanisme i el liberalisme d'esquerres, així com l'anarquisme i el socialisme reformista i liberal també el més sovint. Si hom vol, encara, més concrecions: castellarisme i possibilisme, progressisme zorrillista, federalisme i pimargallianisme, fins arribar –ja en el límit– al liberalisme dinàstic de Víctor Balaguer.

Per a què pot servir tot el repàs –fragmentari i malgirbat – que he fet fins aquí?

En primer lloc, per a cridar l'atenció als historiadors i la història política i social per tal que no ignorin o situïn en un lloc molt secundari la producció de textos de voluntat literària dels dirigents i militants. Sens dubte, aquells textos obren moltes pistes per a la identificació i –en el seu cas– reformulació d'elements fonamentals de la cultura política més progressista i

popular a Catalunya el segle XIX.

Hi ha, segons crec, un segon interès: la possibilitat d'obrir les portes al diàleg i contrast amb la història de la literatura⁴¹, almenys la història més cultural i de les idees (acceptant que en marcs d'estètica literària potser poc tenien a dir aquelles obres). Potser entre uns i altres podem ajudar-nos a restablir la unitat viscuda d'unes biografies que massa sovint escindim: l'obra literària i cultural a un costat, la política a l'altre.

Com he intentat de fer notar, la nòmina i articulació d'una primera classe política democràtica i revolucionària, de voluntat popular, a Catalunya en les seves etapes inicials estan plenes de joves abocats al consum, discussió i pràctica de la literatura. Per més que uns i altres ho haguem ignorat i continuem ignorant-ho.

Crec que hi ha un rerafons social que ajuda a entendre aquest fet. La configuració d'una cultura política progressista popular fou cosa d'uns molt determinats sectors que jo tendiria a situar en l'àmbit de les classes menestrals. Per a ser més precisos: fills de menestrals i obrers d'ofici, autodidactes, que sovint continuaren amb molts ponts oberts envers aquella menestralia. Això no sols a Barcelona i les grans ciutats del moment, també dins la xarxa de petites i mitjanes localitats.

Una de les característiques importants d'aquells sectors al llarg del segle fou la voluntat i capacitat de renovació i ascens social de molts dels seus membres. Això, en contra del tòpic que els vol sempre a la defensiva, representants d'un món que s'acabava. Cal tenir present que un dels seus camins de renovació i ascens fou justament el de la professionalització cultural, artística i tècnica. Ara bé, no es tractava –segons la seva visió– sols d'un camí d'ascens particular. Aquest s'entrelligava amb una naixent i obsessiva consciència d'un paper progressiu a exercir dins la societat. Tendiren, molt sovint, a veure's a si mateixos com a protagonistes importants de la millora i ampliació dels espais de la política pública. Potser per aquest costat trobaríem moltes pistes sobre el contingut de la literatura que practicaren. Però això ho haurem de deixar per a un altre dia. Moltes gràcies.

⁴¹ Potser no caldria dir-ho, per obvi. És clar que el text aquí presentat s'ha beneficiat, i molt, de la consulta regular i atenta de la sempre útil i suggestiva *Història de la literatura catalana*, que iniciaren i dirigiren Martí de Riquer, Antoni Comas i Joaquim Molas, en especial el volum 8 (Barcelona: Ariel, 1986).